

УДК 37.015:504.03

Наталія Париш

ФОРМУВАННЯ ЕКОЛОГІЧНОЇ КУЛЬТУРИ ЯК СОЦІАЛЬНЕ ЗАВДАННЯ (ДО МЕТОДОЛОГІЇ ДОСЛІДЖЕННЯ ПРОБЛЕМИ)

Сучасна екологічна ситуація в нашій державі наближається до катастрофічного рівня, що зумовлюється насамперед застарілою індустріально-виробничою базою, яка створювалася в колишньому СРСР на екстенсивних принципах, недолугою й неефективною екологічною та природоохоронною політикою, а також низьким рівнем екологічної культури як населення загалом, так і політичних і промислових еліт та управлінського й інженерного кадрового складу.

Феномен «екологічна культура» є відносно самостійною частиною загальної культури, системи національних і загальнолюдських цінностей, що визначають характер відносин між суспільством, людиною і природою у процесі створення і освоєння (споживання) матеріальних і духовних цінностей.

Екологічна культура розглядається як комплексне, багатоваріативне, інтегральне поняття і цінність, яка є визначальним у формуванні професійних, особистісних та духовно-ціннісних основ формування світогляду студентської молоді. Саме екологоцентрична ідеологія може бути інтегруючим чинником об'єднання поляризованого українського суспільства, в якому молодь стає заручником багатьох суперечностей і конфліктів, зумовлених історичними та сучасними тенденціями розвитку трансформаційного національного суспільства.

Ключові слова: *людина, природа, культура, екологія, освіта, виховання, суспільство.*

Современная экологическая ситуация в нашей стране приближается к катастрофическому уровню, что предопределяется прежде устаревшей индустриально-производственной базой, которая создавалась в бывшем СССР на экстенсивных принципах, неуклюжей и неэффективной экологической и природоохранной политикой, а также низким уровнем экологической культуры как населения в целом, так и политических и промышленных элит и управленческого и инженерного кадрового состава.

Феномен «экологическая культура» является относительно самостоятельной частью общей культуры, системы национальных и общечеловеческих ценностей, определяющих характер отношений между обществом, человеком и природой в процессе создания и освоения (потребления) материальных и духовных ценностей.

Экологическая культура рассматривается как комплексное, багатовариативное, интегральное понятие и ценность, которая является определяющим в формировании профессиональных, личностных и духовно-ценностных основ формирования мировоззрения студенческой молодежи. Именно екологоцентрична ідеологія може бути інтегруючим фактором об'єднання поляризованого українського общества, в котором молодежь становится заложником многих противоречий и конфликтов, обусловленных

историческими и современными тенденциями развития трансформационного национального общества.

Ключевые слова: человек, природа, культура, экология, образование, воспитание, общество.

Modern ecological situation in our country is approaching a catastrophic level, which is determined first of obsolete industrial and manufacturing base, which was created in the former USSR on the extensive principles, clumsy and inefficient environmental policy, as well as low level of environmental awareness among both the General population and political and industrial elites and managerial and engineering personnel.

The phenomenon of «ecological culture» is a relatively independent part of a common culture, system of national and universal values that define the nature of the relationship between society, man and nature in the process of creation and development (consumption) of material and spiritual values.

Ecological culture is seen as a complex, Bagaturia, an integral term and a value, which is fundamental in the formation of professional, personal and spiritual values of the basis for the formation of the worldview of students. It ecologocentric ideology can be an integrating factor associations polarized Ukrainian society, in which young people become hostage to the many contradictions and conflicts, due to historical and contemporary trends in the transformation of the national society.

Keywords: human, nature, culture, environment, education, training, society.

Постановка проблеми. Екологічна проблематика в сучасному світі посідає провідне місце як на світоглядно-філософському і науковому, так і на соціально-практичному рівні, адже екологічна криза на глобальному, регіональному, національному рівнях є сьогодні очевидною. «Екологічна криза в Україні продовжує розростатися й поглиблюватись, охоплюючи дедалі більші території.

Як і раніше, бракує асигнувань на серйозні природоохоронні заходи в усіх сферах виробництва, фактично відсутній контроль за діяльністю, що завдає шкоди природі, через застарілість обладнання й технологій на виробництвах зростають кількість і сила техногенних аварій, ефективність очисних споруд дуже низька або їх узагалі немає, не створено ефективної системи державного контролю за станом довкілля й управління всією природоохоронною діяльністю, а також банку еколога-територіальних даних» [Білявський, 2005: с. 382].

Філософи, науковці, громадські діячі та й широкий загал визнають, що фундаментом вирішення екологічної кризи на різних рівнях має бути не стільки пошук технологічних можливостей її подолання, скільки формування необхідного рівня масово-громадянської свідомості природозаощаджуючого характеру. У

зв'язку з цим, однією з найбільш актуальних проблем сучасної соціально-гуманітарної сфери є формування високого рівня екологічної культури і свідомості населення, особливо молоді. Все це вимагає негайної глибинної екологізації насамперед навчального і виховного процесів в середній та вищій школі, яка повинна супроводжуватися застосуванням новітніх педагогічно-виховних технологій прищеплення молоді фундаментальних природоцентричних аксіологічних установок.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Слід мати на увазі той факт, що в наявній літературі представлено широкий спектр досліджень проблем, пов'язаних з екологічною тематикою та різноманітними аспектами взаємодії людини і природи. Результати аналізу філософської, психолого-педагогічної наукової літератури з проблеми дослідження свідчать, що питання відносин людини та природи займають значне місце в поглядах багатьох науковців (С. Варв'янський, В. Крисаченко, О. Салтовський, В. Борейка, В. Герасимчук, А. Палеха, О. Шиян, О. Вишневський, І. Зверев, І. Суравегіна, А. Волкова, Я. Габєв, І. Матрусов, В. Назаренко, Н. Пустовіт, М. Самойленко, В. Шарко, В. Комендар, О. Химинець), оскільки екологічна освіта і виховання населення Землі постає у світовому баченні як головний чинник можливості подальшого буття та життєдіяльності людей [Фенчак, 2006: с. 9]. Однак, проблема екологічної культури і освіти з кожним роком набуває нових вимірів та специфічних аспектів, пов'язаних з бурхливим розвитком сучасної глобальної цивілізації, а також з трансформаційною ситуацією в нашому національному суспільстві, зокрема в його освітньому середовищі вищої школи, що підвищує значення вивчення процесу формування екологічної культури українського студентства.

Мета написання статті. Розробка теоретико-методологічної основи процесу формування екологічної культури студентської молоді різних спеціальностей, яка в найближчий час складатиме ядро наукової, технічної, виробничої, культурно-гуманітарної еліти і творчої інтелігенції української нації.

Виклад основного матеріалу. Екологічна культура має стати одним з фундаментальних чинників формування світогляду та ціннісної сфери спеціаліста будь-якого профілю, адже від цього безпосередньо залежить як гідне та благополучне життя в сприятливому і нешкідливому довкіллі, так і виживання людства в планетарному масштабі. Сьогоднішня глобальна цивілізація засвідчила, що будь-яка місцева чи регіональна екологічна проблема

чи катастрофа завжди має загальнопланетарні наслідки, впливає на безпеку і якість життя людей в усіх куточках планети. «За таких умов, екологічні проблеми, трансформуючись у проблеми виживання людства, потребують осмислення вже не як суто природоохоронні, а як такі, що охоплюють увесь комплекс питань забезпечення гармонізації коеволюції людини і природи. Загострюється необхідність формування нового типу екологічного мислення, екологічної діяльності, екологічної поведінки, екологічного світовідношення і світобачення. По суті йдеться про необхідність формування нового типу екологічної культури, причому в її розумінні не як окремого різновиду людської культури поряд із іншими її різновидами, а як її наскрізного виміру, що упорядковує і організовує людську життєдіяльність в усій її цілосуккупності на засадах екологічної відповідальності за продовження життя сучасних і майбутніх поколінь людей і безпечного існування усіх релевантних щодо людини складових природи» [Юрченко, 2009: с. 3].

Як зазначають вчені, особливо сприятливим середовищем для формування екологічної культури є вища школа, адже саме студентство є тим демографічним прошарком, який здатен найбільш адекватно сприймати сучасні аксіологічні настанови та творчо їх осмислювати. Тому саме проблематика формування екологічної культури студентів видається нам надзвичайно актуальною як з теоретично-філософського, так і з освітньо-практичного й педагогічно-виховного боку.

Набуття певної професійної компетентності протягом навчання у вищому навчальному закладі обов'язково має супроводжуватися отриманням комплексу соціокультурних компетенцій гуманітарно-світоглядного та аксіологічного характеру. Екологічна ж культура має бути включена як до професійної, так і до гуманітарно-ціннісної сфери особистості.

Актуальність дослідження процесу формування екологічної культури студентів підсилюється ще й тим, що «у сучасних умовах все частіше спостерігаються негативні соціоекологічні трансформації, у результаті яких відбувається порушення збалансованого співіснування суспільства і Природи. В основі такого дисбалансу лежить прагнення суспільства до створення якомога більшої кількості матеріальних благ для задоволення власних постійно зростаючих потреб за рахунок нищівного використання природних ресурсів, саме така антропоцентрична позиція по відношенню до Природи зумовила появу низки

екологічних проблем, які потребують свого конструктивного вирішення. Одним із головних напрямів діяльності є створення оптимальних умов взаємодії суспільства і природи та розвиток в напрямку екологічно орієнтованого суспільства, в якому спостерігатиметься високий рівень екологічної свідомості, моралі, етики, відповідальності та освіти, тобто нової екологічної культури» [Бондар, 2010: с. 299]. Реалізація ж такого напрямку безпосередньо залежить від екологічно-професійної та екологічно-особистісної компетентності майбутніх професіоналів, студентів, які навчаються за різними спеціальностями і становитимуть основу подальшого розвитку національної економіки, виробництва, соціуму. Від сучасної молоді в подальшому залежатиме те, чи зможе наше суспільство стати на шлях природоощадного функціонування, що надзвичайно актуалізує теоретико-методологічний аналіз проблеми дослідження процесу формування екологічної культури сучасного українського студентства.

Світоглядно-філософська та педагогічно-виховна актуальність даного дослідження полягає в розробці новітніх методів освітньо-виховних впливів на студентську молодь з метою формування у кожної особистості міцного світоглядно-аксіологічного фундаменту екологічно-культурного та природозаощаджувального характеру. «Формування екологічної культури молоді, особливо студентів, належить до найбільш відповідальних і актуальних завдань сучасної соціально-філософської теорії і практики саме тому, що від свідомості, цінностей і культури студентської молоді – майбутніх керманічів виробництва, вчителів та вихователів – буде, (коли б чи не в першу чергу), залежати якість і безпечність виробничих процесів і життєвого середовища, самопочуття людини, ефективність використання природних ресурсів, тривалість життя людства як цивілізації» [Курняк, 2007: с. 3]. У зв'язку з цим, сьогодні необхідним та актуальним є соціально-філософський та освітньо-філософський аналіз проблем формування екологічної культури студентської молоді, особливо в аспекті інтегрального поєднання професійно-компетентісної та особистісно-аксіологічної сфери кожної молодої людини. Таким чином, актуальність дослідження екологічної культури сьогодні є беззаперечною, а теоретично-евристичний потенціал проблематики дослідження процесу формування екологічної культури студентів невичерпним, адже від детального концептуально-теоретичного аналізу даного аспекту розвитку вищої освіти та культурно-феноменологічного потенціалу національної молоді залежить в подальшому прогрес всього

українського суспільства як конкурентоспроможної нації і держави. Має поставлена нами проблематика і загально-цивілізаційну актуальність. Як свідчать довідково-енциклопедичні джерела, «в умовах сучасної кризи екологічна культура вперше в історії людства виконує нову функцію – самозбереження суспільства. Виховання і формування екологічної культури є комплексною соціальною проблемою» [*Екологічна енциклопедія, 2007: с. 223*], а отже, і екологічна культура є непересічною соціальною цінністю та об'єктом дослідження вчених крізь призму екології, філософії, соціології, етики, естетики, політології, права та законодавства. Це дає змогу вченим застосовувати різногалузеві підходи, методи та напрями підвищення її рівня та значущості для регулювання суспільних відносин [*Позняк, 2010: с. 251*].

Сьогодні є необхідним та актуальним вироблення як концептуально-теоретичних основ, так і практично-імплементацийних механізмів впровадження природоохоронних, екологічних принципів в масову свідомість, особливо у феноменологічно-освітнє середовище студентської молоді. «Усвідомлення гостроти та масштабності екологічних проблем, виявлення їхнього планетарного характеру, створення системи екологічної освіти, створюють передумови для формування екологічної культури» [*Лавриненко, 2011: с. 36*]. Тому вивчення можливостей створення адекватних сучасній планетарній та національній екологічній ситуації механізмів формування новітньої екологічної культури і свідомості молоді посідає одне з центральних та найактуальніших місць в загальній структурі соціально-філософського, освітньо-теоретичного та педагогічно-виховного наукового дискурсу.

Теоретико-методологічною основою нашого дослідження є вивчення та аналіз поняття «екологічної культури» як відносно самостійної частини загальної культури, як системи національних і загальнолюдських цінностей, що визначають характер відносин між суспільством, людиною і природою у процесі створення і освоєння (споживання) матеріальних і духовних цінностей. Таким чином, в даному дослідженні насамперед використовуватиметься комплексне, багатоваріативне, інтегральне значення феномену екологічної культури, який є визначальним у формування професійних, особистісних та духовно-ціннісних основ формування світогляду студентської молоді. «Екологічна культура – це наявність високого ступеня загальної духовної культури, міждисциплінарних, глобальних уявлень і понять про екологічну проблему,

усвідомлення, що людина – це частина природи; оволодіння системою наукових екологічних умінь і навичок» [Чернікова, 2004: с. 7]. Звідси випливає необхідність структурно-системного аналізу процесу формування професійно-екологічних та особистісно-екологічних компетенцій молоді людини в процесі її навчання та творчої самореалізації в навчально-виховному середовищі вищого навчального закладу.

Саме комплексність та надзвичайна структурна складність феномену екологічної культури зумовлює те різноманіття теоретичних підходів, яке існує на сьогодні в науковій літературі, присвяченій даній тематиці. Аналіз досліджень у галузі екологічної культури засвідчив, що вона розглядається авторами по-різному: самостійний вид культурної діяльності (А. Пирін); творча діяльність людини з опанування природного середовища (Б. Лихачов); цілеспрямована діяльність людини (В. Крисаченко); напрям людської діяльності (О. Плахитник); види наукової і практичної діяльності (І. Зверев); результат діяльності людини з опанування природного середовища (А. Захлебний); ставлення людини до довкілля (О. Сластьоніна); гармонійне ставлення людини до природного середовища (С. Глазачов, Е. Когай); складне поняття, що застосовується для характеристики рівня ставлення людини до природи (А. Захлебний); якість особистості (Е. Король); складна риса особистості (І. Суравегіна); особливе особистісне утворення (Е. Флешар).

Ще однією специфічною властивістю феномену екологічної культури є те, що він містить в своїй структурі різноманітні елементи формування і функціонування особистості людини як в природному, так і в соціальному середовищі. Екологічна культура інклюзивно пронизує всі феноменологічні характеристики людини – від сприйняттєвих та емоційно-почуттєвих до когнітивно-феноменологічних. Це зумовлює актуальність філософського, етико-естетичного, соціально-філософського, епістемологічного та психолого-педагогічного дослідження процесу формування екологічної культури студентів. «Екологічна культура – це і процес і результат формування екологічної свідомості особистості, що відображає нерозривну єдність між сукупністю знань, норм, уявлень про природу, емоційно-почуттєвого і ціннісного відношення до неї і відповідних умінь, навичок, потреб взаємодії і правил поведінки людини в оточуючому світі. Екологічна культура це і знання основних закономірностей та взаємозв'язків у природі і суспільстві, переживання і переконання, діяльно-практичне ставлення до

природи. Це – своєрідний «кодекс поведінки», що лежить в основі екологічної діяльності. Екологічна культура – багатомірний цілісний компонент інтелектуальної і духовної культури особистості, що забезпечує творчу самореалізацію в осмисленні і вирішенні екологічних проблем. Вона є інтегральною категорією, у структурі якої можна виділити перш за все три базових взаємопов'язаних і взаємопроникаючих компоненти: 1) екологічні знання: рівень екологічної освіти і просвіти (інтелектуальна компонента); 2) екологічна свідомість: емоційні почуття, морально-естетичні переживання (ціннісна компонента); 3) екологічна діяльність: відповідний запас практичних умінь, навичок у справі охорони природи (діяльнісна компонента)» [Курняк, 2007: с. 9]. Врахування специфіки взаємодії всіх перерахованих тут компонентів дозволить нам виробити системно-цілісні принципи теоретично-методологічного аналізу проблематики, пов'язаної з вивченням процесу формування екологічної культури української студентської молоді на сучасному етапі.

Висновки. Проблематика формування екологічної культури носить як загальнолюдський, так і національний характер, відображаючи тим самим свою глибоку соціокультурну та світоглядну сутність та значення для молодої людини, яка в студентські роки знаходиться на етапі вибору ключових пріоритетів особистісного, професійного, загальнокультурного та загальноцивілізаційного характеру. «Проблема формування екологічної культури є актуальною як у загальнолюдському плані, так і в контексті розвитку кожного окремого етносу. З'являється необхідність вивчати механізми формування екологічної культури українського етносу в процесі його історичного розвитку й виявляти можливі перспективи екологічної культури в техногенному суспільстві» [Тагліна, 2005: с. 3].

В цьому аспекті важливим є й те, що саме екоцентрична ідеологія може бути інтегруючим чинником об'єднання поляризованого українського суспільства, в якому молодь стає заручником багатьох суперечностей і конфліктів, зумовлених історичними та сучасними тенденціями розвитку трансформаційного національного суспільства. «Концептуальний аналіз основних системоформуючих ідей майбутнього розвитку України доводить, що наше суспільство може досягти консенсусу лише на основі вирішення спільних екологічних проблем, бо перед загрозою світової катастрофи не мають значення релігійні, політичні, економічні проблеми» [Ярчук, 2011: с. 50]. Необхідно, з нашої точки

зору, на концептуально-теоретичному рівні виробити соціально-філософські та педагогічно-виховні механізми використання аксіологічної структури феномену екологічної культури для інтегруючого ефекту ціннісно-національного об'єднання українського молодого покоління.

ЛІТЕРАТУРА

- Білявський, 2005* – Білявський Г. О. Основи екології: Підручник / Георгій Білявський, Ростислав Фурдуй, Ігор Костіков. – К.: Либідь, 2005. – 408 с.
- Бондар, 2010* – Бондар О. М. Екологічна культура: теоретико-методологічний аналіз / О. М. Бондар // Соціальні технології. Актуальні проблеми теорії та практики. Збірник наукових праць. – Запоріжжя: Класичний приватний університет, 2010. – Випуск 45. – С. 299 – 306.
- Екологічна енциклопедія, 2007* – Екологічна енциклопедія: У 3-х томах / Редколегія: А. В. Толстоухов (гол. ред) та ін. – К.: ТОВ «Центр екологічної освіти та інформації», 2007. – Том 2: Є – Н. – 415 с.
- Курняк, 2007* – Курняк Л. М. Формування екологічної культури студентської молоді в умовах системних трансформацій в сучасній Україні. Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата філософських наук. Спеціальність: 09.00.10 – філософія освіти / Л. Курняк. – К., 2007. – 17 с.
- Лавриненко, 2011* – Лавриненко Г. А. Концепція еколого-політологічної освіти в контексті національної самосвідомості / Г. А. Лавриненко, М. В. Примуш, Т. Ф. Дорошенко, Ю. О. Скрипаль // Вісник Донбаської національної академії будівництва і архітектури. Збірник наукових праць. – Макіївка: ДНАБіА, 2011. – Випуск 2 (88). – С. 35 – 39.
- Позняк, 2010* – Позняк Е. В. Соціально-правові аспекти екологічної культури в Україні / Е. В. Позняк // Часопис Київського університету права. Український науково-теоретичний часопис. – 2010. – № 4. – С. 250 – 255.
- Тагліна, 2005* – Тагліна Ю. С. Екологічна культура українського етносу: Ментальні джерела та техногенні перспективи. Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата філософських наук. Спеціальність: 09.00.12 – українознавство (філософські науки) / Юлія Тагліна. – Харків, 2005. – 22 с.
- Фенчак, 2006* – Фенчак Л. М. Формування екологічної культури студентів вищих аграрних навчальних закладів I – II рівнів акредитації. Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата педагогічних наук. Спеціальність: 13.00.04 – теорія і методика професійної освіти / Любов Фенчак. – Тернопіль, 2006. – 20 с.
- Чернікова, 2004* – Чернікова О. В. Підготовка майбутніх учителів біології до формування екологічної культури старшокласників. Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата педагогічних наук. Спеціальність: 13.00.04 – теорія і методика професійної освіти / Олена Чернікова. – Одеса, 2004. – 21 с.
- Юрченко, 2009* – Юрченко Л. І. Екологічна культура як системотворчий чинник екологічної безпеки. Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня доктора філософських наук. Спеціальність: 09.00.04 – філософська антропологія, філософія культури / Любов Юрченко. – Харків, 2009. – 32 с.

Ярчук, 2011 – Ярчук Г. Екологізація педагогічної діяльності / Геннадій Ярчук // Вісник Інституту розвитку дитини. Випуск. 15. Серія: Філософія, педагогіка, психологія: Збірник наукових праць. – Київ: Видавництво Національного педагогічного університету ім. М. П. Драгоманова, 2011. – С. 48 – 51.

REFERENCES

- Bilyavs'kuu, 2005* – Bilyavs'kuu H. O. Osnovy ekolohiyi: Pidruchnyk / Heorhiy Bilyavs'kuu, Rostyslav Furduy, Ihor Kostikov. – К.: Lybid', 2005. – 408s.
- Bondar, 2010* – Bondar O. M. Ekolohichna kul'tura: teoretyko-metodolohichnyy analiz / O. M. Bondar // Sotsial'ni tekhnolohiyi. Aktual'ni problemy teorii ta praktyky. Zbirnyk naukovykh prats'. – Zaporizhzhya: Klasychnyy pryvatnyy universytet, 2010. – Vypusk 45. – S. 299 – 306.
- Ekolohichna entsyklopediia, 2007* – Ekolohichna entsyklopediia: U 3-kh tomakh / Redkolehiia: A. V. Tolstoukhov (hol. red) ta in. – К.: TOV «Tsentр ekolohichnoi osvity ta informatsii», 2007. – Tom 2: Ie – N. – 415 s.
- Kurniak, 2007* – Kurniak L. M. Formuvannia ekolohichnoi kultury studentskoi molodi v umovakh systemnykh transformatsii v suchasni Ukraini. Avtoreferat dysertatsii na zdobuttia naukovooho stupenia kandydata filosofskykh nauk. Spetsialnist: 09.00.10 – filosofiia osvity / L. Kurniak. – К., 2007. – 17 s.
- Lavrynenko, 2011* – Lavrynenko H. A. Kontsepsiia ekoloho-politolohichnoi osvity v konteksti natsionalnoi samosvidomosti / H. A. Lavrynenko, M. V. Prymush, T. F. Doroshenko, Iu. O. Skrypal // Visnyk Donbaskoi natsionalnoi akademii budivnytstva i arkhitektury. Zbirnyk naukovykh prats'. – Makiivka: DNABiA, 2011. – Vypusk 2 (88). – S. 35 – 39.
- Poznyak, 2010* – Poznyak E. V. Sotsial'no-pravovi aspekty ekolohichnoi kul'tury v Ukraini / E. V. Poznyak // Chasopys Kyivskoho universytetu prava. Ukrayins'kyi naukovo-teoretychnyy chasopys. – 2010. – № 4. – S. 250 – 255.
- Tahlina, 2005* – Tahlina Yu. S. Ekolohichna kul'tura ukrayins'koho etnosu: Mental'ni dzherela ta tekhnohenni perspektyvy. Avtoreferat dysertatsiyi na zdobuttia naukovooho stupenya kandydata filosofskykh nauk. Spetsial'nist': 09.00.12 – ukrayinoznavstvo (filosofs'ki nauky) / Yuliya Tahlina. – Kharkiv, 2005. – 22 s.
- Fenchak, 2006* – Fenchak L. M. Formuvannia ekolohichnoi kul'tury studentiv vyshchyykh ahrarynykh navchal'nykh zakladiv I – II rivniv akredytatsiyi. Avtoreferat dysertatsiyi na zdobuttia naukovooho stupenya kandydata pedahohichnykh nauk. Spetsial'nist': 13.00.04 – teoriya i metodyka profesiynoi osvity / Lyubov Fenchak. – Ternopil', 2006. – 20 s.
- Chernikova, 2004* – Chernikova O. V. Pidhotovka maybutnikh uchyteliv biolohiyi do formuvannia ekolohichnoi kul'tury starshoklasnykiv. Avtoreferat dysertatsiyi na zdobuttia naukovooho stupenya kandydata pedahohichnykh nauk. Spetsial'nist': 13.00.04 – teoriya i metodyka profesiynoi osvity / Olena Chernikova. – Odesa, 2004. – 21 s.
- Yurchenko, 2009* – Yurchenko L. I. Ekolohichna kul'tura yak systemotvorchyy chynnyk ekolohichnoi bezpeky. Avtoreferat dysertatsiyi na zdobuttia naukovooho stupenya doktora filosofskykh nauk. Spetsial'nist': 09.00.04 – filosofsky ka antropolohiya, filosofiya kul'tury / Lyubov Yurchenko. – Kharkiv, 2009. – 32 s.

Yarchuk, 2011 – Yarchuk H. Ekolohizatsiya pedahohichnoyi diyal'nosti / Hennadiy Yarchuk // Visnyk Instytutu rozvytku dytyny. Vypusk. 15. Seriya: Filosofiya, pedahohika, psykholohiya: Zbirnyk naukovykh prats'. – Kyiv: Vydavnytstvo Natsional'noho pedahohichnoho universytetu im. M. P. Drahomanova, 2011. – S. 48 – 51.